

MOLIYA VA IQTISOD

O'ZBEKISTON HUDUDLARIDA TURMUSH DARAJASI VA IJTIMOYIY XARAJATLAR SAMARADORLIGINI DEA USUL ORQALI BAHOLASH

Shaxlo MAHKAMOVA ¹

¹ Iqtisod fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd), O'zbekiston Respublikasi Byudjet va fiskal tadqiqotlar instituti Iqtisodiyot va Moliya vazirligi huzuridagi Loyihani tahlil qilish va ijtimoiy sektorni moliyalashtirishni takomillashtirish bo'limi boshlig'i

Kalit so'zlar

Ijtimoiy himoya,
xarajatlar,
samaradorlik, analog,
reyting, eng yaxshi
tajriba, chora-
tadbirlar, dasturlar,
byudjet, natija.

Ключевые слова

Социальная защита,
расходы,
эффективность,
аналог, рейтинг,
передовой опыт,
событие,
программы, бюджет,
результат.

Keywords

social protection,
expenses, efficiency,
analog, rating, best
practice, event,
programs, budget,
result.

Annotatsiya

Ushbu maqolada ma'lumotlarni tahlili (DEA) usulidan foydalangan holda 2024-2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston hududlarida ijtimoiy xarajatlar samaradorligining qiyosiy tahlili o'tkazildi. Olingan natijalar samaradorlik bo'yicha hududlarning sezilarli darajada farqlanishini ko'rsatdi: eng yuqori ko'rsatkichlar Jizzax viloyatida qayd etildi va eng past samaradorlik esa Qoraqalpog'iston Respublikasida kuzatildi. Byudjet mablag'laridan samarali foydalanish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Аннотация

В данной работе с использованием метода анализа эффективности данных (DEA) проведен сравнительный анализ эффективности социальных расходов в регионах Узбекистана за период 2024-2025 годов. Полученные результаты показали значительную дифференциацию между регионами по показателям эффективности: самые высокие показатели были зафиксированы в Джизакском регионе, а самые низкие – в Республике Каракалпакстан. На основе ранжирования регионов по использованию социальных пособий для детей и финансовой помощи малоимущим семьям разработаны предложения по повышению эффективности бюджетных средств.

Abstract

In the context of active reform of social policy in Uzbekistan, the task of assessing the effectiveness of budget expenditures on social support of the population becomes especially relevant. The results obtained showed significant differentiation between regions in terms of efficiency: the highest indicators were recorded in the Jizzakh region, while the lowest efficiency was observed in the Republic of Karakalpakstan. Based on the ranking of regions based on the use of social benefits for children and financial assistance to low-income families, proposals have been developed to improve the efficiency of budgetary funds.

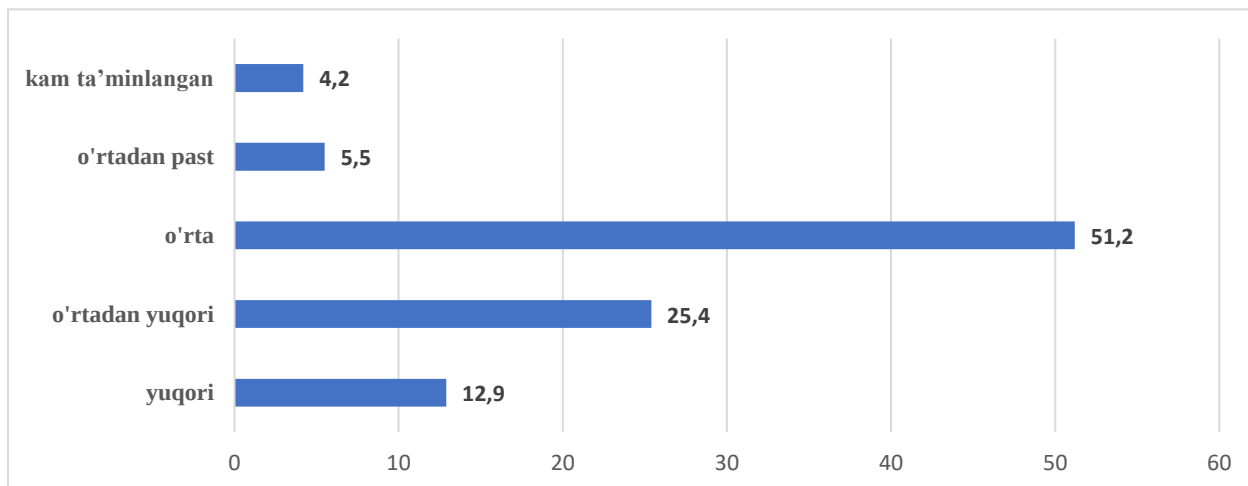
Kirish. O'zbekistonda ijtimoiy vazifasi dolzarb bo'lib bormoqda. siyosatni faol isloh qilish sharoitida aholini Kambag'allik muammosi nisbiy ko'rinishda ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga byudjet har bir davlatda mavjud bo'lib, o'zbek xarajatlari samaradorligini baholash jamiyatida ham mavjud. Prezident

Sh.Mirziyoevning Konstitutsiya kuni munosabati bilan O‘zbekiston xalqiga bayram tabrigida: 2025-yilni mamlakatimizda “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yili” deb e’lon qilish, jumladan, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash uchun jami 46,5 trillion so‘m mablag‘ sarflanib, 1 million fuqaroni kambag‘allikdan chiqarish [1] vazifasi qo‘yilgan. 2025-yil 30-yanvardagi PF-16 sonli “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi Prezident farmonida “ustuvor yondashuvlar resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishni ko‘zda tutuvchi iqtisodiy rivojlanish modeliga o‘tish orqali 2030-yilgacha yalpi ichki mahsulotning yillik o‘shishini kamida 6 foiz va uning hajmini 200 milliard AQSh dollariga yetkazish, inflyatsiyani 5 %, budjet taqchilligini yalpi ichki mahsulotga nisbatan 3 foiz darajasida

saqlash, kambag‘allikni qisqartirish va aholi farovonligini oshirish maqsadlariga erishishga asos bo‘ladi” [2], deya belgilangan. Shu bois, O‘zbekiston hududlarida turmush darajasi va ijtimoiy xarajatlar samaradorligini baholash dolzarb hisoblanib, amaliy ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya. Foydalanilgan ko‘rsatkichlar kambag‘allik chegarasidan past bo‘lgan aholi ulushining va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash xarajatlari hajmining o‘zgarishi edi. Metodologiya har bir mintaqa uchun samaradorlik indeksini (PSE) va normallashtirilgan samaradorlik ko‘rsatkichini (Efi) aniqlash imkonini berdi.

Asosiy qism. O‘zbekiston oilalarining turmush darajasi farovonligi bizning 2025-yil aprel-may oylarida 14 ta hududda 2,5 ming respondent o‘rtasida o‘tkazgan onlayn ijtimoiy tadqiqotlarimiz natijasiga ko‘ra, respondentlarning o‘z-o‘zini ijtimoiy-iqtisodiy holatlarini baholashlari asosida quyidagicha ekani aniqlandi (1-rasm)

1-rasm. O‘zbekistonda oilalarning farovonlik darajasi bo ‘yicha taqsimlanishi, respondentlar subyektiv bahosi asosida [2]

- 12,9% – yuqori farovonlik darajasida;
- 25,4% – o‘rtadan yuqori farovonlik darajasida;
- 51,2% – o‘rta hol;
- 5,5% – o‘rtadan past farovonlik darajasida;
- 4,2% – kam ta‘minlangan.

Bizning 2012–2018-yillardagi tadqiqotlarimizda aholining 12-8% o'zini kam ta'minlangan deb e'tirof etgani inobatga olinsa, bugungi kunda ularning deyarli yarmining turmush darajalari, yaxshiroq pog'onaga chiqqani kuzatildi. Ushbu ijobiy holat mamlakatimizda ta'limga – ijtimoiy lift sifatida e'tibor kuchaytirilganligi, bu sohada davlat xususiy sherikchiligiga keng yo'l ochilganligi, ta'limning har bir turida ta'lim oluvchilarning qamrov darajasi ortganligi, investitsiyalar samarasi va oxir-oqibatda aholi farovonligi oshganini ifodalaydi.

Aholining o'rta hol qismi o'rganilayotgan davrda 50% dan 51% ga ortgani kuzatilmoqda. Tadbirkorlikni kuchaytirish orqali aholining o'rta hol qismini ko'paytirish, ularga soliq imtiyozlari berish, imtiyozli kreditlar taqdim etish orqali qo'llab-quvvatlash maqsadga muvofiq.

2024-yil yanvar holatiga O'zbekiston hududlarida kambag'al oilalarga bolalar uchun ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam ajratilishi tahlili shuni ko'rsatdiki, Toshkent shahrida Respublika o'rtaca ko'rsatkichiga nisbatan farq "-17,0%" kam, Qoraqalpog'iston Respublikasida "+ 7,8" ko'p bo'lgan.

2025-yil yanvar holatiga O'zbekiston hududlarida kambag'al oilalarga bolalar uchun ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam ajratilishi tahlili shuni ko'rsatdiki, Toshkent shahrida Respublika o'rtaca ko'rsatkichiga nisbatan farq "-6,5%" kam, Qoraqalpog'iston Respublikasida "+ 4,4" ko'p bo'lgan tabaqalashuvni ko'rsatadi.

O'zbekistonda 2024–2025-yillar 1-yanvar holatiga ko'ra, 18 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun ijtimoiy nafaqa va moddiy

yordam oluvchilar soni -1 096 806 oilaga, moliyalashtirish hajmi esa -491 087 million so'mga kamaydi. O'zbekiston Prezidentining 2024-yil 23-sentyabrdagi PF-143-sonli farmonning ijrosini samarali ta'minlash maqsadida 2024-yil 23-sentyabrdagi PQ-330-sonli qarorning "Kambag'allikdan farovonlik sari" dasturining amalga oshirilishi ushbu ijobiy natijaga sabab bo'ldi (1-ilova).

Shu bois, Ijtimoiy xarajatlar hududlararo samaradorligini baholash nazariy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Jahon tajribasida, jumladan, Xalqaro valyuta jamg'armasi tomonidan ko'p qo'llaniladigan DEA (Data Envelopment Analysis, DEA) usul [4] orqali, O'zbekiston hududlarida kambag'al oilalarga bolalar uchun ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam ajratilishi bo'yicha – Ijtimoiy xarajatlar nisbiy samaradorligi (E_{fi}), quyidagi formula (1) bilan hisoblanib (3-ilova), baholandi:

$$E_{fi} = \frac{\Delta P_i}{PSE_{best} * \Delta Exp_i} \quad (1)$$

Bu yerda:

E_{fi} – i-hududga berilgan rang. Reyting umumiy samaradorlikni baholashda hududning o'rnini ko'rsatadi.

ΔP_i – tahlil etilayotgan (2024–2025-yanvar) davrda kambag'al oilalarga bolalar uchun ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam oluvchi oilalar ulushingng i-hududda o'zgarishi, foizda;

ΔExp_i – tahlil etilayotgan (2024–2025-yanvar) davrda kambag'al oilalarga bolalar uchun ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam oluvchi oilalarga i-hududga byudjetdan ajratilayotgan xarajatlar miqdorining o'zgarishi, foizda;

PSE_{best} – barcha hududlar uchun hisoblangan PSE_i (Public Spending

Efficiency)ning maksimal miqdori bo'lib, me'yor va taqqoslash uchun foydalaniladi (bizning hisobda $PSE_{best} = 2,478$ ga teng).

$$PSE_{best} = \max \left\{ PSE_i = \frac{\Delta P_i}{\Delta Expi} \right\} \quad (2)$$

PSE_i (Public Spending Efficiency) hisoblash usuli olingan natijani xarajatlarga nisbatini ifodalaydi. Ushbu tadqiqotda esa kambag'allik elastiklik koeffitsientining mos byudjet xarajatlariga nisbatan o'zgarishini ko'rsatadi.

PSE_i (Public Spending Efficiency) hisoblash formulasi [6]:

$$PSE_i = \frac{\Delta P_i}{\Delta Expi}$$

Bu ijtimoiy vaziyatdagi o'zgarishlar (ΔP_i)ning ijtimoiy qo'llab-quvvatlash xarajatlaridagi o'zgarishlar ($\Delta Expi$)ga nisbati. Shunday qilib, PSE_i har bir xarajatlar birligi uchun ijtimoiy vaziyatning qanchalik yaxshilanishiga erishilganligini ko'rsatadi.

3-ilovada hisoblangan ko'rsatkichlar iqtisodiy ta'rifi quyida keltirilmoqda:

- **PSE_i hududlarning** ijtimoiy vaziyatni yaxshilash uchun ijtimoiy xarajatlardan qanchalik samarali foydalanayotganini ko'rsatadi (kambag'allar ulushini kamaytirish va boshqa omillar).

- **$Efi - PSE_i$** ni normallashtiradi va uni barcha mintaqalar kontekstida solishtirish mumkin bo'ladi. Bu bizga eng yaxshi samaradorlikni (PSE_{best}) asos qilib olib, turli sohalarda ijtimoiy xarajatlar qanchalik samarali ekanligini tushunish imkonini beradi.

- **Rang** – Reyting umumiy faoliyatni baholashda hududning o'rnini ko'rsatadi.

Formula (1) qiymati ijtimoiy dasturlar bo'yicha eng yuqori hudud uchun 1 ga teng

bo'ladi va qolganlari – 0 dan 1 gacha bo'lgan oraliqda bo'ladi.

Ijtimoiy xarajatlari samaradorligini DEA usul orqali baholash natijasi. 2024–2025-yil yanvar holatiga byudjet samaradorligiga erishishda hududlar holatini baholab, ular olib borgan ijtimoiy siyosatni quyidagicha guruhlashtirish imkonini berdi:

1-guruh – eng samarali ijtimoiy siyosat – xarajatlar deyarli o'zgarmay, kambag'allik kamaygan. 1) Jizzax viloyati (0% (-0,003) xarajatni deyarli o'zgartirmay, kamdag'allikni (- 0,1%) kamaytirgan – eng samarali ijtimoiy siyosat olib borilmoqda (2-ilova).

2-guruh – samarasiz ijtimoiy siyosat – ham byudjet xarajatlari, ham kambag'allar soni oshgan. Ijtimoiy xarajatlarni moliyalashtirish hajmining real o'sishi kambag'allik chegarasidan past bo'lgan fuqarolar ulushining sezilarli o'sishiga to'sqinlik qila olmadi.

1) Namangan viloyati +1,4 % - xarajatlar, +1,2% - kambag'allar soni ortgan;

2) Qashqadaryo viloyati +1,1 % - xarajatlar, +1,0% - kambag'allar soni ortgan;

3) Toshkent viloyati + 1,1 % va +1,3% - kambag'allar soni ortgan;

4) Farg'ona viloyati +0,9 % va +1,1%;

5) Toshkent shahri +0,7 % va +0,8%;

6) Qoraqalpog'iston Respublikasi +0,8 % va +0,6%;

7) Navoiy viloyati + 0,4 % va + 0,5%.

3-guruh – ijtimoiy siyosat aholining ehtiyoj darajasi bilan bog'liq emas, kambag'allikni kamaytirishga qaratilgan emas, byudjet xarajatlari darajasi va aholining kam ta'minlanganlar ulushi bir vaqtning o'zida kamayib borayotgan bo'lsa,

bu o'tgan yillarda hududlarda ijtimoiy siyosatning samarasizligini ko'rsatadi. Ehtimol, ma'lum darajada teskari ta'sir ko'rsatilishi mumkin, buning natijasida tahlil qilingan davrda uy xo'jaliklarining shaxsiy daromadlarining oshishi ularni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash choralari ko'rishning rad etilishiga olib keldi. 1) Andijon viloyati ham kambag'allar sonini -2,2%, ham byudjet xarajatini -2,4% kamaytirishga erishgan bo'lib. 2) Samarqand viloyati kambag'allar sonini 1,9%ga, byudjet xarajatini -2,0%ga kamaytirishga erishgan. 3) Surxondaryo viloyatida mos holda -1,2% va -0,9%, 4) Sirdaryo viloyati -0,4% va 0,4%, 5) Buxoro viloyati -0,3% va -0,4%, 6) Xorazm viloyati -0,3% va 0,3%.

Agar, Jizzaxning (0% (-0,03%) xarajatni deyarli o'zgartirmay, kamdag'allar sonini -0,1% kamaytirganlik tajribasi qo'llanilsa (3-ilo), Namangan viloyatida kambag'allalikni 4,7% (1,2% o'rniga) kamaytirish mumkin bo'lar edi. Namangan viloyatida byudjet xarajatlari 1,4% emas, 0,4% oshirish kifoya qilar edi.

Farg'ona viloyatida esa anologik holatda kambag'allik darajasini 1,1% emas, 3,0% kamaytirish mumkin bo'lar edi, byudjet xarajatlari esa 0,9% emas, 0,3% oshirish kifoya qilar edi.

Navoiy viloyatida esa ijtimoiy samaradorlik dasturi jizzaxliklarnikiga o'xshash bo'lganda kambag'allik darajasini 1,3% (0,5% o'rniga) kamaytirish mumkin bo'lar edi, byudjet xarajatlari esa 0,4% emas, 0,2% oshirish kifoya qilar edi.

Toshkent viloyatida esa -3,7% (1,3% o'rniga) kambag'allik darajasini kamaytirish mumkin edi, byudjet

xarajatlari esa 1,1% emas, 0,4% oshirish kifoya qilar edi.

Eng yaxshi tajribani qo'llash 2025-yilda Toshkent viloyatida absolyut ko'rsatkichlarda -166 mln so'm byudjet mablag'larini iqtisod qilish va qo'shimcha 1,2 ming kishini kambag'allikdan chiqarish mumkin edi. Namangan viloyatida esa -551 mln so'm iqtisod qilinib, qo'shimcha 3,7 ming kishini kambag'allikdan chiqarilishi mumkin edi.

Xulosa. 2012-2018-yillardagi tadqiqotlarimizda aholining 12-8% o'zini kam ta'minlangan deb e'tirof etgani inobatga olinsa, bugungi kunda ularning deyarli yarmining turmush darajasi yaxshiroq pog'onaga chiqqani kuzatildi.

O'zbekistonda 2024-2025-yillar 1-yanvar holatiga ko'ra, 18 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam oluvchilar soni -1 096 806 oilaga, moliyalashtirish hajmi esa -491 087 million so'mga kamaydi. O'zbekiston Prezidentining 2024-yil 23-sentyabrdagi PF-143-sonli farmonning ijrosini samarali ta'minlash maqsadida 2024-yil 23-sentyabrdagi PQ-330-sonli qarorning "Kambag'allikdan farovonlik sari" dasturini amalga oshirilishi ushbu ijobiy natijaga sabab bo'ldi.

2024-2025-yillar davri mobaynida O'zbekistonning aksariyat hududlarida ijtimoiy siyosatning samaradorligi oshdi. Ijtimoiy xarajatlarga byudjet xarajatlari kamayishi kambag'allar soni ortishiga olib kelmadi. Ijtimoiy xarajatlarning samaradorligi ko'rsatkichining hududlararo taqabalanishi darajasi byudjet mablag'laridan foydalanishni optimallashtirish va kambag'allikni kamaytirish uchun zaxira mablag'lar mavjudligidan dalolat beradi.

Tadqiqot natijasida hududiy ijtimoiy dasturlarning samaradorligi quyidagi 3 guruhga bo'lingan:

1- xarajatlarni oshirmasdan, qashshoqlik kamayadi - viloyatda (Jizzax viloyati) eng samarali ijtimoiy siyosat olib borilmoqda.

2- kambag'allik darajasi va byudjet mablag'lari darajasi ortib bormoqda - xarajatlarning samarasiz ishlatilishini ko'rsatmoqda (Qoraqalpog'iston Respublikasi, Qashqadaryo, Navoiy, Namangan, Toshkent, Farg'ona viloyatlari, Toshkent shahri).

3 - byudjet xarajatlari darajasi va aholining kam ta'minlanganlar ulushi bir vaqtning o'zida pasayib bormoqda - o'tgan yillarda hududlarda ijtimoiy siyosatning samarasizligi darajasini aks ettiradi. Ijtimoiy siyosat aholi ehtiyojlari darajasi bilan bog'liq emas va kambag'allikni kamaytirishga qaratilgan emas (Andijon, Buxoro, Samarqand, Surxondaryo, Sirdaryo, Xorazm viloyatlari). Bunday hollarda ushbu hududlarning mablag'larini ijtimoiy xarajatlardan ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va xalq xo'jaligini moliyalashtirishga qayta taqsimlash maqsadga muvofiqdir.

Aholini ijtimoiy himoya qilish sohasidagi chora-tadbirlarini, ilg'or tajribalarni (Jizzax viloyati) butun O'zbekiston hududlarida tarqatish hududlarda ijtimoiy siyosatni takomillashtirish tendensiyani kuchaytirishga olib keladi. Tadqiqot natijasi

ko'rsatadiki, kambag'allikni keskin qisqartirishga byudjet moliyaviy xarajatlarini oshirib emas, balki hududlarda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining sifatini oshirish orqali erishish mumkin.

Taklif va tavsiyalar.

1. Aholi farovonligini oshirish uchun o'rta sinf - tadbirkorlarni soliq imtiyozlari, qo'shilgan qiymat solig'ini maqbullashtirish orqali yashirin iqtisodiyotdan chiqarish, imtiyozli kreditlar orqali qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy liftlar bilan ta'minlash - ta'lim qamrovini oshirish, sog'liqni saqlashni raqamlashtirish.

2. Byudjet samaradorligiga erishishda 1-guruhda - kambag'allar soni ham byudjet xarajatlari ham kamaygan hududlar ilg'or tajribalarini (Jizzax viloyati) O'zbekiston hududlarida tarqatish, hududlarda ijtimoiy siyosatni takomillashtirish tendensiyani kuchaytirish.

3. Kambag'allikni keskin qisqartirishga byudjet moliyaviy xarajatlarini oshirib emas, balki hududlarda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining sifatini oshirish orqali erishish.

4. Shu bilan birga, kambag'allikka barham berish va aholi farovonligini oshirish uchun aholi turmush darajasi va sifatining ijtimoiy-iqtisodiy, demografik va boshqa ko'rsatkichlarini tizimli monitoring qilish, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar va hududlarning investisiyaviy jozibadorligini har tomonlama baholash zarurligini ta'kidlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston xalqiga bayram tabrigi <https://president.uz/uz/lists/view/7751> [22.05.2025]

2. "O'zbekiston-2030" strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida" PF-16-sonli farmon <https://lex.uz/uz/docs/-7369703>

www.isft.uz

"ISFT" ILMIY-USLUBIY JURNAL
"ISFT" НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
"ISFT" SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL

ISSN: 3030-329X

2025/4-son

www.jurnal.isft-ilm.uz

3. Туманянц К.А., Сесина Ю.Е. Оценка эффективности социальных расходов регионов с помощью DEA-метода. <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-effektivnosti-sotsialnyh-rashodov-regionov-rf-s-pomoschyu-dea-metoda> [23.05.2025]

4. Afonso A., Aubyn M.St. Cross-country Efficiency of Secondary Education Provision: A Semi-

parametric Analysis with Non-discretionary Inputs. ECB Working Paper, 2005, no. 494. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/152928/1/ecbwp0494.pdf>

5. Тимофеев Ю.В., Туманянц К.А. Анализ эффективности государственных социальных расходов в регионах России // Финансы и кредит, 2012. – № 37. – С. 9–18.